

Венко Андоновски

ОДАЈА ЗА ДУШАТА

Грчкиот педагог не можеше да ѝ се изначуди на бистроумноста на младиот цар. За само десет дена, тринаесетгодишното момче, со помош на законот за коса еклиптика, пресмета дека една месечево-сончева година има педесет и девет мали години од по триста шеесет и пет дена, со годишна грешка од само половина час! На педагогот му се крена косата кога го спореди резултатот со календарот на Енопид: идентичноста на бројките кажуваше дека пред него стои гениј!

Вториот месец младиот веќе се занимаваше со трисекција на агол, а одлично му одеа и алгебрата и аритметиката. Со жед ги голташе „Елементите“ на Еуклид и сонуваше дека еден ден, ќе успее да го реши проблемот на квадрирање на кругот. На почетокот од третиот месец, токму кога педагогот се готвеше да започне да му преподава на младиот цар и етика, се случи скандал. Слигите возбудено говореа дека Александар му удрил шлаканица на педагогот, оти овој го поправил при решавањето на еден геометриски проблем. И војската и стражарите шепотеа за лошиот настан, та најпосле веста допре и до ушите на императорот. Тој веднаш заповеда да му се доведе педагогот.

„Сакам да ми ја кажеш вистината!“ грмеше императорот. Не сакам да го штедиш, оти му ја познавам крвта: неговата крв е моја крв! Знам дека е брз како блесок, дека е заслепен од себе и дека може дури и да убие од самољубие! Но, сакам да знам: зошто те удри, педагогу?“

Педагогот молчеше, со поглед прикован за земја. Си ја мазнеше кусата брадичка и избираше зборови; најпосле, рече: „Тој е гениј, височество. И му нема спас. Еден ден, кога и да е, неговата неумереност ќе го посака и светот; а потем и ќе го покори. Но, неговата душа ќе страда, оти кршлива е, како египетско стакло, и не ќе може да го поднесе гранитот на неговата лакомост.“

Великиот Филип гледаше немо во средовечниот, славен филозоф. Седеше на својот престол, замислен, во раскошна одежда и со блескави прстења на рацете, со прстот на слепото око. Конечно, пукна со показалецот и палецот и рече, поблаго: „Но, зошто те удри?“

Педагогот се колебаше. Го крена погледот и милозливите очи на императорот му ја отворија душата како небо што се отвора при луња: „Седевме, денес претпладне, во библиотеката, а јас го искушував неговиот гениј, господару. Му поставив проблем од наука за која не сум му преподавал ништо. Го најде решението, но, во последниот потег, кога со смирена рака требаше да ја повлече тангентата и да стигне до целта, како да се израдува на својот успех; раката му затрепери и тој ја промаши точката во која требаше да заврши линијата. Видов дека го знае решението; тврдам со глава. Но, неговата лакомост и брзина да стигне до целта, неговата огнена желба да биде пофален, го оддалечи од успехот; потем пребледе и најсмирено ме праша дали решението е точно, иако и самиот знаеше дека не е. Му одговорив дека згрешил, а тој ме удри и со солзи во очите истрча од библиотеката. Ете, така се случи.“

Императорот падна во тешко настроение. Се смурти и за час изгледаше безнадежно. Потоа, скршено рече: „Знаев. Знаев дека е толку умен што ќе ја злоупотреби својата моќ за да си ги прикрие слабостите“. „Но, премилостив господару!“, извика педагогот. „Ве преколнувам да не му го сметате тоа за зло; виновен сум јас, оти не започнав навреме со етиката! Та тој сè уште не знае дека доблеста лежи на средината од премногу и премалку; мудар е, умен, но лаком е, пргав и неумерен. Тоа е моја вина, господару!“

Великиот Филип изгледаше страшно. Беше решителен како кренат меч. Потем пресече: „Готово е. Предоцна е да го учиш на умереност. Тој веќе е освојувач.“¹

А потоа се збогува со мудрецот и заповеда да му се спакуваат ковчезите, да му се даде придружба и да се натовари конвојот.

Утрината, додека натоварените коњи полека излегуваа низ градските порти, однекаде долета младиот цар и, трчајќи крај коњот на мудрецот, ја подаде раката кон учителот.

Дланките им се споија во жежок грч и педагогот го сопре животното. Го погали младото момче по бујните кадрици, а овој гледаше понизно и молежливо во него, додека крупни солзи му врнеа по румените образи на предвреме созреаното, детско лице. „Не сакам да си одиш, педагогу!“ липаше царчето: „Те повредив, но не сакам да си одиш.“ „Во ред е сè,“ велеше филозофот. „Морам да одам; млад си и сетилата те лажат, но имаш време.“

Од прозорецот на кулата ги стрелаше строгиот поглед на императорот. Во еден миг, со отсечно движење на пркосната глава тој му даде знак на филозофот да си оди; овој го потера коњот, но зад себе слушна: „Сакам да ми поставиш задача што не можам да ја решам, педагогу.“

Педагогот се сврте. Гледаше, стрештен, во малото чудо. Потоа се врати, се навали во седлото, ја зграпчи разбушавената глава на момчето и бакнувајќи го в чело, шепна: „Душата ти е лакома, синко мој. Неумерен си во желбите, во силата и во знаењето. Не барај од мене да го сторам тоа.“ „Но, те преколнувам, господару на мудроста! Постави ми задача што не можам да ја решам!“

Учителот ги собра веѓите и тешко изусти: „Добро. Спознај ја, тогаш, својата душа. Изсидај одаја, од сите страни затворена, но така што ќе употребиш само еден сид при сидањето; сидот треба никогаш да не се доодува, а одајата треба да има онолку прозорци колку што има сидови. Кога ќе ја изсидаш, ќе видиш дека таа одаја си ти. Тогаш ќе можеш да се пофалиш дека си се спознал себеси.“

И потоа, Аристотел го потера коњот по конвојот. На градската порта уште долго стоеше силната силуета на царчето, се додека стражарите не ги затворија портите.

Во очите веќе немаше солзи.

Една жешка ноќ, триесет години подоцна, додека воените советници го молеа веќе болниот Александар да се откаже од походот на Кафказ, Арабија и Средоземјето, велејќи му дека постигнал сè што може да постигне еден смртен цар, и дека ако човек тргне како осумнаесетгодишен младич од

едниот крај на неговото царство пеш, ќе пристигне на другиот како шеесетгодишен старец, царот одеднаш ја изгуби свеста и се струполи на земја. Кога се освести, му заповеда на воениот советник да ја подготви војската за поход и го овласти да раководи со воените операции. Потоа нареди да му се доведат најдобриот земјомер, најдобриот сидар и најбрзиот гласник во царството. На земјомерот и на сидарот им предаде скица на чудна градба и заповеда веднаш да се отпочне со работа; на гласникот пак, му предаде писмо.

Три месеци подоцна, длабоко во ноќта, на портите на Лицејот во Атина затропа ноќен патник. Му предаде писмо на еден белокош старец и исчезна во темнината, галопирајќи на веќе изморениот коњ.

Во очите на старецот блесна чуден сјај. Пораката гласеше: „Донеси душа за мојата лакомост“. Следниот ден старецот замина во Рим, во улицата на вештите стаклари.²

Александар лежеше на претсмртна постела во кружната одаја што градежниот старешина и земјомерот ја беа созидале за само три месеци. Беше заповедал никој да не му доаѓа, а само еднаш дневно да му се носи храна. Тешко дишеше; само крупните очи кажуваа дека некогаш тоа бил човек со сила и упорност на свер.

Надвор, насобраните поданици плачеа тивко, речиси нечујно, плашејќи се да не ги слушне императорот. Не можеа да ѝ се означуваат на високата, грда, кружна кула со едно единствено, незастаклено прозорче, што никна по некаква неразбирлива желба на нивниот господар. Никој, меѓутоа, не знаеше дека станува збор за решение на загатка што не може да се реши.

Вечерта се слушна дека некој дојденец, со вреден товар дошол од далеку и дека бара веднаш да го види императорот. Беше стар, со долга, бела брада, но нечист и пропаднат од долг пат. В раце носеше мало, но тешко ковчеже, завиткано во свила. Влезе во кулата и го спушти ковчегот.

Внатре, на средината, на претсмртна постела лежеше ученикот. Гледаше во старецот долго, со ненадејна жар во темните очи. „Еве“, рече најпоследно. „Сè е тука: одајата навистина има само еден сид, а сепак е затворена од сите

страни. Сидот не може да се дооди, оти кругот нема почеток и крај, како и неумереноста. Но, на тој сид никогаш не ќе може да се стави прозорец. Тој прозорец, тоа стакло е мојата душа; при првиот обид да се свие таа ќе пукне и ќе се скрши под лакомиот круг на гранитот. А јас ќе умрам кога ти ќе се обидеш да го ставиш прозорецот и да ја завршиш градбата."

„Сè е добро, Александре!“, рече старецот; „Сè е добро. Си ја решил загатката за која мислев дека не можеш да ја решиш. Но, никогаш не ја сфати пораката на загатката: ти мислеше на решението, а не мислеше на она што ти го кажува прашањето."

Александар суво подготнуваше. Потем скршено рече: „Знам. Пораката на загатката гласи: не решавај загатки за кои бараш да бидат нерешливи.“ И потем додаде: „Те молам, заврши ја градбава. Стави го прозорецот. Одаја без прозорец ти е како тело без душа."

Старецот полека се наведнуваше и го отвораше ковчежето. „Донесов стакло токму за оваа одаја, Александре. Ново, валчесто, леано стакло, најнов изум на вештите стаклари од Рим. Правено е според мерка на твојата душа; тоа го слави почетокот на една нова доба, доба на Лакомите. Гледај, Александре, како е свиено; напнато е како стрела на затегнат лак."

И додека стариот говореше, одненадеж, како што тоа се случува со стаклата и душите, само од себе, без ниеден допир, стаклениот полуцилиндер се распрсна на илјадници ситни парчиња, со сета сила на заробените страсти на дувачите на стакло. Со трепет во вилицата, коските и душата, Аристотел се вртеше бавно кон одарот. Таму лежеше мртвото тело на Ученикот.

Веднаш потоа, во одајата на неумереноста се втурнаа унесреќените поданици, ридајќи над мртвиот цар. Со чудо гледаа во срчите пред нозете на дојденецот. Еден од нив праша: „Што е тоа?"

„Неговата душа," рече дојденецот.

И потоа, следен од збунетите погледи на поданиците, ги собра стакленцата — последните остатоци од душата на Гранитниот Владетел, ги положи во ковчежето и излезе надвор.

На ова место, Филип мора да се сеќава на еден немил настан од времето на детството на малиот силник. Тој сигурно пред очи ја има сликата кога на Дионизиските празници, пред преполниот амфитеатар, малиот Александар станал, покажал со прст кон проскениумот — каде глумецот со маска на Дионис го доловувал неговото разуздено поведение — и извикал: „Луѓе, богот не е вистински! Луѓе, па богот не е вистински!“

Тој, Филип, секако се сеќава и дека настанала штама во публиката, дека илјадници луѓе почнале да си ги собираат перничњата на кои седеле, и по онаа трезвена забелешка на идниот освојувач го напуштиле амфитеатарот, гласно коментирајќи: „Точно! Богот не е стварен, како само допуштивме, ние, возрасни луѓе, трговци, некој да не мами прикажувајќи ни бог под кој се крие човечко тело, со маска на бик!“ Некој, дури, се осмелил и да извика дека театарот произведува лаги, а трговците сакаат да си имаат работа само со вистинити нешта.

Разгневениот Филип секако се сеќава и дека од публиката тогаш станал еден мудрец, по име Аристотел, вчудоневиден од бистроумноста на детето што со една единствена реченица им ја укинало илузијата на десетина илјади луѓе, враќајќи ги во реалноста, изнесувајќи ги од светот на, според многумина — болната фантазија, во која маската станува лице а образецот — образ. Тој мора да бил свесен за огромната реалистична енергија на детето, сè уште незаматен разум, оти веднаш потоа го направил својот опит за проверување на трезвеноста, и денес познат во медицината како Аристотелова проба. Му ги вкрстил на момчето показалецот и средниот прст на раката и го прашал: „Колку прсти ти се допрени?“ Обично, луѓето со мала смисла за реалност, особено кога очите им се затворени, одговараат: четири, што се објаснува со илузијата што човек ја добива како удвојување на осетите поради вкрстеноста на прстните нерви. Меѓутоа, во штамата на преполнетиот амфитеатар, одекнал сигурниот глас на детето: „Два!“

Уште од тој ден Аристотел можел да ја предвиди шлаганицата што ја добил, а за која се расправа на оваа фреска. Му било уште тогаш соемена јасно дека еден ден ќе се судри со малиот насилник што го предизвикал најголемиот скандал во античкиот театар, прекинувајќи претстава, ругајќи

му се на театарот како медиум, поништувајќи ја илузијата во корен.

Сепак, знаеме дека Александар подоцна навикнал да го почитува напишаниот договор според кој на определени места, меѓу кои и театарот, човек треба да се преправа дека маските се лица, а лицата — маски. Никој, меѓутоа, не може да тврди кој Александар — оној првиот, или оној другиот, возрасниот — бил поправ и поблиску до вистината.

²Владетелот на стаклото

Во улицата на стакларите во Рим, Аристотел доживува интересна епизода. Доаѓајќи таму, се распрашува кој е највештиот стаклар, и сите му велат дека тоа е еден необичен старец што веќе долго време не сака да размени со никого збор и дека никого и не прима во работилницата. Едноставно, велат, го презира овој свет. Никој, меѓутоа, не ја знае причината за таквото негово поведење.

Упорниот Аристотел, сепак, наоѓа начин да влезе во неговата куќа. На врата го пречекува ќерката на стакларот, а Аристотел, со остро надворешно и со мудро внатрешно око веднаш забележува дека таа е тенка, кршлива и просирна. Нејзината совршена убавина му дава за право да заклучи дека е направена од најнежно стакло, најверојатно од здивот на татко ѝ, со макотрпно дување низ цевката за обликување кварц. „Имате ли мајка?“ прашува мудрецот. Девојката се насмевнува безгласно а потем вели: „Мајка ми е огнот, а татко — здивот на стакларот. Некогаш порано и јас бев од крв и месо; меѓутоа, мојата убавина предизвикуваше воздишки кај мажите. Така се случи да бидам најмалку илјадапати силувана. Тогаш татко ми се налути и ме пресоздаде од најфино стакло; никој не се осмелува оттогаш да ме допре, оти ќе ме здроби. А никому веќе не му оди во прилог да ме здроби, оти тогаш не ќе може ниту да ме гледа. Татко ми ги научи луѓето на едно нешто: најдобар начин да се сочуваат нештата е да се направат колку што е можно покршливи. Така никој не ги допира; само ги гледа.“

Слегуваат заедно во визбата на стакларот, што едновремено е и негова работилница. Таму Аристотел затекнува човек стар можеби сто илјади години, со долга, бела брада и со црвени очи од стопен стаклен песок. Изледа

како да е излезен од ковачницата на Хефест. Долго потем тој говори за потеклото и магичната тајна на стаклото, а одвреме-навреме дува во цевката и произведува невидени форми, што поради просирноста и нежноста тешко се разбираат. Неговото стакло е најтенко, најнежно и најкршливо во цел Рим; а ако се знае дека Рим е светот, тогаш може да се каже дека е тоа најнежниот стаклар на светот. Вели дека се сеќава дека рецептот за производство на стакло го украде од библиотеката на Асурбанипал кога бил младич од околу петстотини години и дека многу бргу почнал да му наоѓа грешки и да го усовршува. Конечно, Аристотел му кажува зошто дошол. „Ми треба стакло што ќе ја отслика лакомоста на душата," му вели. Стакларот гледа во него стаклесто и извикува: „За кого? За кого ти треба?" „За Александар", одговара мудрецот.

Потем стакларот бесно срипува и го воведува Аристотела во една просторија зад работилницата. Одајата е преполна со скршени стаклени предмети; некои од нив се здробени како сол. Газат по срчите, додека старецот вели: „Кажи му ти на тој твој Александар дека никој нема право да уништи нешто што не е создадено од негови, раце, со негова душа! Така кажи му на тој твој Александар, да запомни! Никој не смее да уништи ништо, ако не го создал со сопствените раце, со сопствениот здив!" И потем раскажува дека и тој цел живот се обидува да завладее со светот, цели сто илјади години, и дека тоа конечно му успеало откако го пресоздал светот од стакло. „Овој свет јас го создадов!" вели покажувајќи на здробените срчи. „Тука, во оваа визба, го создадов својот свет: континенти, планини, реки, луѓе, животни, билје од стакло создадов, се што е потребно за еден свет!", вика. „И, потем го освоив, оти имав право на тоа, и го здробив, оти беше мој! Јас владеам со тој свет, јас владеам и јас ќе владеам, оти јас сум го создал, јас и ќе го уништам, кога сакам и како сакам! А кој му дал право на твојот Александар да освојува свет што не е негов? Знае ли тој да направи свет од стакло, па да види дека не е можно да завладееш со нешто нежно а да не го — здробиш? Кој му дал право? Кој?"

И потем, тресејќи се од лутина, стакларот си седнува на своето столче, крај огништето. Разочаран е од новите владетели, оти тој е единствениот, последен жив владетел на стаклените светови. „Ќе го сторам тоа што го бараш," вели.

„Само, не заборавај да му пренесеш на твојот Александар што сум му порачал! Не заборавај!"

И, потем владетелот на стаклото ја испушта својата некогаш лакома, а сега скротена душа низ цевката, потопена во стаклената магма на огништето. Следниот миг Аристотел здогледува прекрасен, вжештен, просирен полуцилиндер што уште потреперува, непостојан како меур од сапуница. Веднаш потоа императорот на стаклениот свет паѓа мртов, неговата душа се сели во полуцилиндерот, девојката крикнува и од сопствениот крик се здробува во фина стаклена сол, а Аристотел го зема неоладеното стакло, неостинатата душа, знакот за лакомоста и бега низ улиците на Рим.

(Фрагмент од книгата *ФРЕСКИ И ГРОТЕСКИ*, Македонска книга, Скопје, 1993)